

12. Цивільний кодекс України: Коментар / За ред. Є.О. Харитоновна, О.М. Калітенко. – Х.: Одісей, 2003.
13. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – 3-є вид., перероб. та доп. / За ред. Є.О. Харитоновна. – Х.: Одісей, 2006. – С. 749.

УДК 343.296

Д.Ф. Плачков

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ

Новий етап розвитку нашого суспільства знайшов свій вияв у багатьох державотворчих процесах в Україні, зумовив більш глибокий, всебічний розгляд та опрацювання багатьох теоретичних та практичних проблем національної правової системи. Особливої ваги цей процес набув після прийняття нової Конституції України – Основного Закону, який встановив засади демократичного устрою нашої країни.

Однією з важливих державних проблем є вдосконалення правового регулювання у сфері ефективного усунення наслідків злочину як гарантія дотримання прав людини.

Інституту захисту прав потерпілих у західних країнах, у цілому, надається дуже важливе значення. У цих самих цілях у США, Англії, Японії, Швеції, у ряді республік СНД передбачені так звані цільові фонди для матеріальної підтримки потерпілих – як державні, так і приватно-комерційні.

Захист прав жертв злочинів є невід'ємною частиною захисту прав і основних свобод людини, в основі якого лежать Статут ООН 1945 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародні пакти про права людини 1966 р. [1].

Ця струнка і цілісна система міжнародної охорони прав людини захищає права всіх осіб без винятку, у тому числі й права жертв злочинів. На основі цих документів вона дедалі частіше розробляє і приймає акти, що безпосередньо стосуються регулювання правового статусу жертв злочинів [2].

Проблемі ефективного відшкодування збитку, заподіяваного громадянам злочинними діями, спеціально був присвячений міжнародний колоквиум, що відбувся в 1973 р. у Фрайбурзі (ФРН).

Ще 11 травня 1976 р. у Німеччині був прийнятий відповідний закон про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів. Політична вимога надання законодавчих гарантій жертвам насильницьких злочинів була обґрунтована, зокрема, політичною волею Німеччини на державному рівні заглибити ті наслідки, які спричинили нацисти під час свого тоталітарного панування в 1933 – 1945 рр., а науковці виходили з того, що держава, яка монопольне використовує засоби боротьби зі злочинністю, зобов'язана охороняти своїх громадян від шкоди, що може бути спричинена кримінальними діями [3].

Ця сама проблема обговорювалася і на XI конгресі Міжнародної асоціації кримінального права (Будапешт, 1974 р.). У принципі тут була підтримана ідея

первинного відшкодування збитків потерпілому за рахунок держави або інших громадських установ, що знайшло відбиття в резолюції конгресу. Питання ж про те, як саме слід проводити таке відшкодування – шляхом створення самостійного фонду або в рамках існуючих систем страхування або соціального забезпечення, – повинне вирішувати національне законодавство [4].

Значний внесок у справу захисту прав жертв злочинів було зроблено в рамках міжнародної регіональної організації Ради Європи при затвердженні Європейської конвенції «Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів» від 23 листопада 1983 р. [5].

У 1985 р. ООН прийняла «Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою», яку підписали всі держави-члени ООН. У ній висловлювалися заходи, які повинні бути прийняті для соціального, правового захисту жертв злочинів, у тому числі й заходи відшкодування шкоди державою.

Зазначені правові документи є тими стандартами, яких повинні дотримуватися судові та правоохоронні органи на національному рівні.

Держава, що вважає себе правовою, повинна турбуватися про всіх членів суспільства без винятку і гарантувати право кожного громадянина в судовому порядку відстоювати свою честь, гідність, життя, здоров'я і майно від різноманітного роду посягань. Головне завдання, що постає сьогодні, полягає в забезпеченні імплементації положень міжнародно-правових документів державами-учасницями [6].

У результаті низки міжнародних науково-практичних конференцій та семінарів у так званій «Зеленій книзі» сформульовано ряд наукових пропозицій щодо захисту, підтримки жертв та постраждалих від злочинів, внесених до Європейської Комісії та нею підтриманих. Загалом у «Зеленій книзі» було сформульовано гарантування того, що жертва злочину може отримати на території Європейського Союзу державне відшкодування [7].

До теперішнього часу правові норми, що передбачають виплату компенсації жертвам злочинності із спеціальних державних або громадських фондів, діють в Австрії, ФРН, Новій Зеландії, Великій Британії, Франції, Фінляндії, ряді штатів США, деяких провінціях Канади і Австралії.

У Франції в теперішній час діють близько 100 регіональних організацій допомоги потерпілим [8]. В Англії урядом також розроблена Програма допомоги жертвам злочинів.

Інтеграція України у світове співтовариство поряд із вирішенням багатьох економічних, політичних, культурних проблем передбачає наявність дієвих механізмів соціально-правового захисту найбільш уразливих категорій громадян, у тому числі створення ефективної системи ресоціалізації жертв злочинів.

На даному етапі розвитку законодавства про відшкодування шкоди державою, завданої злочинцем, в Україні можна говорити про значний вплив на нього з боку міжнародно-правових актів.

8 квітня 2005 р. Україна приєдналася до Європейської Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, прийнятої 24 листопада 1983 р. у м. Страсбурзі, а також до Додаткового протоколу до цієї Конвенції про

відповідальність за злочини, що вчинюються через комп'ютерні системи. Конвенція встановлює, що держава відшкодовує збитки, коли цього не можна забезпечити з інших джерел, тим, чиєму здоров'ю була завдана шкода, або тим, хто перебував на утриманні загиблого, внаслідок навмисних насильницьких дій [9].

Цей крок став наступним у поступі України до покращення становища потерпілих від злочинів осіб. Серед останніх найважливіших подій у цьому самому напрямі в Україні стало закріплення у ст.ст. 1177, 1207 ЦК України положення про відшкодування державою майнової шкоди потерпілому або особам, які перебувають на його утриманні, якщо не буде встановлено особу злочинця або він виявиться неплатоспроможним. Однак механізм такого відшкодування наразі відсутній, що унеможливорює реалізацію вказаної норми.

Потреби та інтереси потерпілих від злочину в Україні давно ігноруються на законодавчому рівні, хоча з початку 90-х рр. минулого століття про необхідність посилення захисту потерпілих від злочину, і зокрема, шляхом компенсації їм завданої злочинною шкоди за рахунок держави неодноразово відзначалося вітчизняними науковцями [10].

На законодавчому рівні ця потреба була усвідомлена з прийняттям 26 січня 1993 р. відповідної Постанови Верховної Ради України «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю» [11], в якій було доручено уряду розглянути питання про Державний фонд допомоги потерпілим від злочинів.

Однак відповідного законодавства з юридичним механізмом здійснення державної компенсації шкоди, завданої потерпілим злочинною діяльністю, прийнято не було. Положення, які стосуються організації Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів, містяться в розпорядженні Президента України «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією та організованою злочинністю» від 10 лютого 1995 р.

У квітні 1994 р. МВС України повідомило Міністерство юстиції України, що розглянуло питання щодо створення державного фонду допомоги потерпілим від злочинних посягань. Однак вирішення питання про створення Державного фонду через відсутність коштів у державному бюджеті було заблоковано Міністерством фінансів України [12].

З метою вдосконалення законодавства щодо статусу потерпілого Указом Президента України від 28 грудня 2004 р. було схвалено Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, на 2005 – 2006 роки» від 20 квітня 2005 р. № 110-р [13] продовжилась робота в цьому напрямі.

В Україні зроблено декілька спроб виробити відповідні механізми відшкодування шкоди особам, що постраждали від злочинів, однак жодна з них ще не стала законом.

Міжвідомчою робочою групою Міністерства юстиції розроблено проект закону України «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів» [14].

Цей проект передбачає компенсаційну виплату з боку держави, коли внаслідок умисного насильницького злочину, вчиненого на території України, завдана шкода здоров'ю або заподіяно смерть.

Сфера дії даного закону достатньо багато обмежується порівняно з нормами ст.ст. 1177 та 1207 ЦК України, і якщо його і можна назвати механізмом реалізації відповідних статей ЦК України, то тільки ст. 1207, але й у цьому сенсі він має дуже обмежений характер.

Крім того, викликає заперечення вживання у цьому проекті закону терміна «компенсація шкоди» замість «відшкодування шкоди». Тобто йдеться про вид соціальної допомоги державою. Однак природа та порядок здійснення компенсаційних виплат і відшкодування шкоди за чинним законодавством не є тотожними, у зв'язку з чим механізм реалізації права на відшкодування відповідної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочинних посягань (ст.ст. 1177, 1207 Цивільного кодексу), не може збігатися з механізмом здійснення компенсаційних виплат.

У Верховній Раді України 25 травня 2006 р. було зареєстровано проект закону «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину». 18 січня 2006 р. законопроект був прийнятий за основу, а 15 лютого 2007 р. рекомендований профільним парламентським комітетом до другого читання, але, на жаль, на цей час знятий з розгляду Верховної Ради України (19.04.2007 р.).

На відміну від проекту закону «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів», у цьому проекті пропонується здійснювати відшкодування матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочинних посягань на їхнє життя, здоров'я або майно. Такий підхід ґрунтується на цивілістично-правових засадах щодо відшкодування відповідної шкоди.

Дія проекту не поширюватиметься на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої громадянину вищезазначеним злочином, що не позбавляє громадянина права на таке відшкодування у встановленому законом порядку з винних осіб.

Сфера дії даного закону певним чином також обмежується порівняно з нормами ст.ст. 1177 та 1207 ЦК України (це визнають самі розробники проекту в пояснювальній записці до проекту, з огляду необхідності поступового (?) розширення гарантій держави щодо забезпечення прав громадян, які потерпіли від злочину). Однак цей законопроект, порівняно з вищевказаним, є набагато більш відповідним до ЦК України.

Прийняття Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» має особливе значення для посилення правового захисту потерпілих в Україні, створення дієвих механізмів відшкодування їм шкоди, завданої злочинами.

Ми живемо у століття реалізації ідей правової держави у сфері правосуддя. Відрадно, що законодавець у ЦК України закріпив радикальне у своїй благородності нове правило: держава відшкодовує шкоду потерпілому у разі невстановлення особи, що вчинила злочин. «Це правило відповідає вищим моральним

принципам сучасної цивілізації. Не заговорити б його в одвічних дебатах, як це трапилося з подібною нормою в Росії...» [15].

Література

1. Права людини: міжнародні договори ООН та Ради Європи / Упоряд.: В. Павлик, В. Тесленко. – К.: Факт, 2001. – С. 6-70.
2. Сироїд Т.Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2000. – С. 11.
3. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. – К.: Центр учбової літ., 2007. – С. 17.
4. Шамаева Н. Зарубежное законодательство и практика возмещения ущерба, причиненного преступлением // Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.
5. Конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений: Утв. Советом Европы (ETS № 116): Сб. док. Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М.: СПАРК, 1998. – С. 81-85.
6. Сироїд Т.Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2000. – С. 12.
7. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. – К.: Центр учбової літ., 2007. – С. 15.
8. Шамаева Н. Зарубежное законодательство и практика возмещения ущерба, причиненного преступлением // Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.
9. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. – К.: Центр учбової літ., 2007. – С. 23.
10. Тertyшник В.М. Обеспечение защиты прав и законных интересов граждан в уголовном процессе // Сов. гос. и право. – 1989. – № 11.
11. www.zakon.rada.gov.ua
12. Малютин І. Проблеми відшкодування шкоди потерпілим державою // Право України. – 2002. – № 10. – С. 65.
13. www.zakon.rada.gov.ua.
14. Компенсація шкоди жертвам насильницьких злочинів в Україні // <http://www.minjust.gov.ua>.
15. Тertyшник В. Государство должно помнить, что скупой платит дважды, а Госбюджет мал! // Юрид. практика. – 2004. – № 22. – С. 12.

УДК 347.627.2

К.М. Глиняна

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ З РОЗЛУЧЕННЯМ

Шлюб, як союз моральний за перевагою, відбувається завжди з наміром продовжувати його протягом усього життя, але обставини майбутнього спільного життя можуть розірвати моральну єдність подружжя, і примус їх за таких умов до продовження шлюбу внаслідок закону юридичного може бути визнаний таким, що не відповідає цілям державної політики. Проблеми аналізу існуючих наукових досліджень правового регулювання сімейних відносин розглядаються в працях відомих фахівців у галузі сімейного та цивільного права, історії та теорії держави та права: Ч.Н. Азімова, С.С. Алексєєва, М.В. Антокольської, С.М. Братуся, О.В. Дзери, І.В. Жилінкової, О.С. Іоффе, О.М. Калітенко, М.Н. Малєїної,